

ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОСТІ В ДІТЕЙ ІЗ ЧИСЛА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

PREVENTION OF AGGRESSIVENESS IN INTERNALLY DISPLACED CHILDREN BY MEANS OF ART THERAPY

Статтю присвячено проблемі профілактики агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб. Основний акцент зроблено саме на соціальну профілактику агресивності. Розкриваються теоретичні аспекти вивчення проблеми агресивності, її причини та особливості прояву в дитячому віці. Надається характеристика впливу воєнної агресії на психологічний стан дитини. Зазначається, що життя дитини із числа внутрішньо переміщених осіб у період війни характеризується втратою безпечного дитинства, що також може супроводжуватися психологічними та фізичними травмами, розривом соціальних зв'язків. Особлива увага приділяється розкриттю складнощів із конструюванням нової ідентичності та взаємодії з однолітками, які виникають у дітей із числа внутрішньо переміщених осіб, що й призводить до прояву агресивності в їх поведінці. Надається визначення поняття соціальної профілактики агресивності у дітей із числа внутрішньо переміщених осіб. Зазначається, що головним чином вона спрямована на підвищення здатності дітей адаптуватися до нових соціальних умов та будувати в них ефективну комунікативну взаємодію. Дієвим засобом попередження дитячої агресивності визначається арт-терапія, застосування якої надає дитині змогу виплеснути емоції та відреагувати невіршені проблеми, задовольняючи потребу у спілкуванні, розумінні, самовдосконаленні та позитивному сприйнятті навколишньої дійсності. Висвітлюються завдання, які постають перед соціальним працівником/педагогом у процесі соціальної профілактики агресивності дітей із застосуванням методів арт-терапії. Обґрунтовуються напрями соціальної профілактики агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб засобами арт-терапії. За кожним із виокремлених напрямів соціально-профілактичної роботи характеризуються методи арт-терапевтичної роботи.

Ключові слова: профілактика, соціальна профілактика, діти із числа внутрішньо переміщених осіб, арт-терапія, агресивність, просоціальна поведінка.

The article is devoted to the problem of prevention of aggressiveness in internally displaced children. A basic accent is done exactly on the social prevention of aggressiveness. The theoretical aspects of study of problem of aggressiveness, its reasons and features of display in child's age are open. Description of influence of military aggressive on the psychological state of child is given. It is marked, that a life of internally displaced child during the war is characterized by the loss of safe childhood, that also can be accompanied by psychological and physical traumas, break of social connections. The special attention is spared to opening of complications with constructing of new identity and cooperating with children of the same age, that arise up for internally displaced children, which leads to display of aggressiveness in their behavior. A definition of the concept of social prevention of aggressiveness in internally displaced children is given. It is marked, that mainly it sent to increase of ability of children to adapt themselves to the new social terms and build effective communicative co-operation in them. The effective mean of prevention of child's aggressiveness are the art therapy, that gives possibility to a child to splash out his emotions and react to unsolved problems, satisfying a requirement in communication, understanding, self-perfection and positive perception of surrounding reality. It is appeared the tasks before a social worker/pedagogue in the process of social prevention of children's aggressiveness by methods of art therapy. Directions of social prevention of aggressiveness in internally displaced children by means of art therapy are grounded in this article. The methods of art therapy are characterized by after each of distinguished directions of social prevention.

Key words: prevention, social prevention, internally displaced children, art therapy, aggressiveness, prosocial behavior.

УДК 364.043:314.72
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.2.32>

Атрошенко Т.Ю.,
докт. філософії,
ст. викладач кафедри дошкільної освіти
і соціальної роботи
Мелітопольського державного
педагогічного університету імені
Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя)

Домбровська А.Г.,
студентка I курсу магістратури
Навчально-наукового інституту
соціально-педагогічної та мистецької
освіти Мелітопольського державного
педагогічного університету імені
Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя)

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розвиток сучасного українського суспільства характеризується суттєвими перетвореннями, обумовленими змінами в економічному, політичному, соціальному житті країни. Переломний період у існуванні нашої держави, пов'язаний з ним процеси міграції, значною мірою позначається на становленні та функціонуванні особистості, яка змушена адаптуватися до нових реалій, що ставлять під сумнів для неї загальнолюдські норми моралі. Відповідно, агресивне середовище,

у якому відбувається розвиток дитини, негативно позначається на її реакціях на оточуючу дійсність. Спричинені воєнними діями міграційні процеси позначаються на емоційно-психологічному стані не тільки дорослих, але й дітей, формуючи в них травматичний досвід.

Для того, щоб не допустити розвиток негативних явищ, необхідною є розробка та впровадження заходів профілактичного характеру, які забезпечать попередження прояву агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням надання допомоги соціально-психологічного характеру дітям із числа внутрішньо переміщених осіб приділяли увагу Н. Гусак, О. Зінченко, О. Знаткова, Г. Лазос, Л. Мельник, Я. Омельченко, Т. Семигіна та інші дослідники. Психологічні особливості прояву агресії вивчали М. Вовканич, С. Кравчук, І. Мазоха, О. Мізерна, А. Руденок та інші. Попередженню дитячої агресії присвятили свої дослідження Л. Бернацька, Т. Карпінська, Г. Кожина, О. Кононенко, Н. Пихтіна, О. Синицька та ін. Питання профілактики відхилень у дитячій поведінці підіймають також у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Ф. Алсакер, Г. Альбрехт, С. Валкановер, Л. Жирард, А. Оберт, Л. Пуїгверт, О. Ріос-Гонсалес, П. Санвісен та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема попередження агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб потребує пошуку шляхів удосконалення процесу профілактики, розширення спектру засобів її вирішення, їх модернізації. Враховуючи специфіку питання, акцентувати увагу слід саме на соціальній профілактиці. Дієвим засобом для цього завдяки своїй доступності, можливості до самовираження, збільшення позитивних емоцій виступає арт-терапія. Арт-терапія дозволяє дитині, якій ще важко вербалізувати свої почуття, через творчість висловити власні емоції і на цьому підґрунті побудувати спілкування з оточенням.

Сучасні соціально-педагогічні дослідження, що розкривають особливості профілактичної роботи з дітьми, науковий та практичний досвід працівників соціальної сфери з їх соціального розвитку дозволяють вказати на неготовність соціальних працівників застосовувати сучасні арт-терапевтичні методи для підвищення соціально-психологічного благополуччя дітей. Це дає підстави для більш глибокого вивчення даної проблеми та доведення ефективності використання арт-терапії в процесі здійснення соціальної профілактики агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні напрямів соціальної профілактики агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб засобами арт-терапії.

Виклад основного матеріалу. Проблема агресивності в дитячому середовищі стала однією з невідкладних проблем сучасності, оскільки слугує передумовою до прояву насильства індивідом у дорослому житті. Агресивність часто виступає свідченням незадоволеності основних потреб дитини, несвідомим перенесенням вираження гніву, образи з об'єктів її внутрішнього світу на оточення. Як стверджує Г. Гаврилова, агресивність дитини – це, насамперед, відображення внутрішнього неблагополуччя, її невміння адекватно

реагувати на події, які відбуваються навколо, у зв'язку з чим дитина відчувається знедоленою, нікому не потрібною, тому й шукає способи повернути увагу дорослих та однолітків [4, с. 5]. Агресивні прояви поведінки дітей раннього віку полягають не тільки у власне агресивних діях, але й у вигляді негативізму, впертості, відмов.

В «Українському педагогічному словнику» агресивність дітей тлумачиться, як емоційний стан і риса характеру дитини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями – гніву, злості, намаганням заподіяти іншому травму (фізично чи морально). Агресивність виступає наслідком поганого ставлення до дітей (брак чуйності й поваги, надмірна строгість, зловживання покараннями) [2, с. 15].

К. Дувлос звертає увагу на необхідність виявлення ранніх форм агресивності та керування ними через ретельну оцінку кожного інциденту з одночасним створенням позитивного середовища та застосуванням стратегії запобігання і втручання щодо випадків агресивних проявів у взаємовідносинах між дітьми [9, с. 131]. Щодо розвитку фізичної агресії, то за дослідженням, проведеним Л. Алінк, фізична агресія має місце у 12-місячних дітей, але значно частіше у 24- та 36-місячних [8]. Отже, превентивні заходи слід розпочинати ще в ранньому віці, адже вже у віці від трьох до шести років у дитини може з'явитися поведінка булінгу.

У період війни частота агресії, із якою стикається дитина, суттєво підвищується. Якщо внаслідок збройного конфлікту дитина вимушена була змінити своє місце проживання, це не може не позначитися на її психічному стані. За К. Анамат, до основних проблем, які можуть спостерігатися у дітей із числа внутрішньо переміщених осіб, належать такі: порушення когнітивних процесів, невротичні реакції, функціональні розлади, емоційні та поведінкові порушення, порушення взаємовідносин у сім'ї та проблеми, пов'язані зі спілкуванням [1, с. 176].

Життя дитини із числа внутрішньо переміщених осіб у період війни характеризується втратою безпечного дитинства, що також може супроводжуватися психологічними та фізичними травмами, розривом соціальних зв'язків. У дитинстві людина отримує основні знання про світ, формує власний світогляд, оволодіває навичками самоконтролю, вчиться взаємодіяти з оточенням, вирішувати складні життєві ситуації. Ускладнювати ці процеси можуть такі фактори: знаходження дитини протягом тривалого часу під впливом несприятливого, ворожого середовища; знаходження в середовищі військових дій; втрата друзів, близьких, домівки тощо. Усі ці події залишають відбиток на вразливій дитячій психіці, а не до кінця прожиті травмуючі ситуації і надалі

можуть впливати на поведінку дитини, перешкоджаючи її пристосуванню до нових соціальних умов [5, с. 257]. У такої дитини спостерігаються гнів, конфлікти з місцевими дітьми, відчуженість та ізолюваність – переселені діти грають окремо від місцевих дітей. Внаслідок переселення можливе переривання навчання, втрата дошкільної та позашкільної освіти, нові умови проживання, нові соціальні зв'язки, входження в новий дитячий колектив. Все це разом спричинює значне навантаження на дитину [7, с. 186].

Наразі відмічається суттєве зростання кількості дітей із числа внутрішньо переміщених осіб, які мають емоційні порушення, у тому числі ознаки агресії і наявність високого рівня тривожності. За наявності психотравмуючої ситуації це може мати в подальшому серйозні наслідки [6, с. 69]. Через те, що діти стають безпосередніми свідками воєнних подій, у них виникають проблеми з ментальним здоров'ям, підвищується рівень стресу та тривожності. Діти із родин біженців та внутрішньо переміщених осіб мають складнощі з конструюванням нової ідентичності та взаємодії з однолітками. Саме це й призводить до прояву агресивності в поведінці дитини.

Наведені характеристики дають змогу визначити соціальну профілактику агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб як систему заходів соціального та психологічного характеру з попередження виникнення або ускладнення наявної деструктивної поведінки, спрямованої на заподіяння шкоди чи дискомфорту оточуючим, у дітей, які з об'єктивних обставин змінили своє місце проживання в межах державних кордонів країни та мають травмуючий досвід, спричинений воєнним конфліктом і необхідністю адаптуватися до нових умов життєдіяльності.

Соціально-профілактична робота з дітьми із числа внутрішньо переміщених осіб має реалізуватися в атмосфері довіри, відкритості, відвертості, згуртованості та емоційної свободи. Необхідно зняти з дитини емоційну напругу, підвищити її впевненість у собі, дати відчуття підтримки. Застосування методів арт-терапії надає змогу виплеснути емоції та відреагувати невирішені проблеми, задовольняючи потребу у спілкуванні, розумінні, самовдосконаленні та позитивному сприйнятті навколишньої дійсності.

Особливості застосування арт-терапії у роботі з дітьми розглядають О. Бернацька, Н. Буркало, І. Данилюк, А. Кошель, Н. Кульбако, В. Синиця, зокрема з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб – А. Гринечко, Ю. Жданович, Л. Мельниченко, А. Солнишкіна, М. Яковлева та інші.

З огляду на специфіку потреб внутрішньо переміщених осіб, у процесі соціальної профілактики агресивних проявів поведінки дітей із застосуванням методів арт-терапії перед

соціальним працівником/педагогом постають завдання: подолати психологічний опір дитини; створити безпечний простір діалогу між дитиною та зовнішнім світом; підвищити соціальну компетентність дитини для формування навички самостійно вирішувати конфліктні ситуації; сформулювати в дитини вміння адекватно оцінювати проблемні ситуації; виховати взаєморозуміння та повагу до прав і потреб іншої особистості; сформулювати вміння співпереживати оточуючим; розвинути особистісні ресурси внутрішньо переміщеної особи; підвищити творчий та особистісний потенціал дитини; сформулювати в дитини потребу до самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення.

Отже, соціальна профілактика агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб головним чином спрямована на підвищення їх здатності адаптуватися до нових соціальних умов та будувати в них ефективну комунікативну взаємодію. Це дає можливість виокремити наступні напрями соціальної профілактики агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб засобами арт-терапії:

1. Відреагування негативних почуттів.

Гострі емоційні переживання, наявні в дитини, необхідно вивести безпечним способом. Адже пережита психотравматична ситуація призводить до появи почуття тривожності.

Методи роботи: ізотерапія, лялькотерапія, драматерапія, музикотерапія, пісочна та ігрова терапія.

Для безпечного проживання невідрагованих негативних емоцій у нагоді стане ізотерапевтична діяльність. Можна запропонувати дитині зобразити свої почуття на папері, піску чи зліпити з глини, після чого змінити витвір таким чином, щоб він трансформувався в позитивне почуття.

2. Створення безпечного середовища.

Для дитини має бути створено таке середовище, яке становитиме упорядковану цілісність умов, що сприятимуть попередженню виникнення агресії, задоволення потреб у особистісно-довірчому спілкуванні й забезпечуватимуть дитині почуття емоційного комфорту та захищеності. Дитина має усвідомити, що задоволенню її потреб нічого не загрожує, відповідно, це сприятиме появі в неї довіри до оточення, зникненню страхів та тривожності.

Методи роботи: музикотерапія, ізотерапія, ігрова терапія, кольоротерапія.

Так як агресивні прояви виникають внаслідок потреби долати страх, дитина потребує безпечного середовища, яке можна створити, зокрема, через забезпечення його константності [3, с. 63]. Створення відносно постійних умов, наприклад, дотримання певних ритуалів на арт-терапевтичних заняттях, дає їй відчуття впевненості, стабільності.

Також ефективним у створенні безпечного середовища є застосування медитативних технік у поєднанні з ізотерапією, що активізує внутрішні ресурси дитини, які допоможуть у виході з кризової ситуації.

3. Формування просоціальної поведінки.

Просоціальна поведінка особистості пов'язана зі сформованістю в неї усвідомленого, відповідального, турботливого ставлення до кожної людини, суспільства та людства загалом. Важливим елементом тут також виступає налагодження взаємодії з членами родини дитини, оскільки дезадаптивна ситуація, що склалася в середовищі існування внутрішньо переміщених осіб, позначається також і на їх свідомості.

Методи роботи: ізотерапія, кінотерапія, казкотерапія, драматерапія, бібліотерапія, лялькотерапія, танцювальна терапія.

У здійсненні соціальної профілактики слід приділити суттєву увагу засвоєнню основних моральних норм і правил, які сприятимуть розвитку просоціальних форм поведінки. У цьому напрямі найбільш доцільним, на нашу думку, виступає використання казкотерапії у поєднанні з пісочною та лялькотерапією, драматерапії.

Якщо соціально-профілактична робота відбувається в закладі освіти, то впливу потребують всі діти групи чи класу. Зокрема, уваги потребує формування толерантного ставлення дітей один до одного, чого можна досягти, застосовуючи кінотерапію. Для покращення використання дітьми просоціальних форм поведінки відбувається сприяння взаємодії з однолітками за допомогою використання драматерапії (застосування в під час взаємодії в малих групах).

Висновки. Основою профілактичної діяльності стає саме корекція особистісних проблем, через які в дитини з числа внутрішньо переміщених осіб може виникнути агресивність. Оперуючи методами арт-терапії, соціальний педагог/працівник здатен отримати доступ до переживань дитини, допомогти їй відчути себе в безпеці, пропрацювати травматичний досвід і сформувати просоціальні форми поведінки.

Проведене дослідження не є вичерпним. Перспективним вважаємо вивчення соціально-педагогічних умов соціальної профілактики агресивності в дітей із числа внутрішньо переміщених осіб, розробку та впровадження заходів за ними із застосуванням методів арт-терапії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Анамат К. Є. Соціально-психологічна допомога дітям з числа внутрішньо переміщених осіб у середній школі. Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії : збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р. Маріуполь : ДонДУУ, 2018. С. 175–177.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
3. Омельченко Я. М. Відновлення безпечних стосунків психотерапевта з дітьми внутрішньо переміщених родин. Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Вип. 13. С. 46–73.
4. Просвітницькі програми (з досвіду роботи) : збірник матеріалів / упорядн. В. Чебоненко, Н. Дзюбас, О. Заболотня. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2022. 60 с.
5. Процик Л., Пампура І. Психологічні особливості та правовий захист дітей в період збройного конфлікту. *Psychological Journal*. 2019. № 5(11). С. 253–267.
6. Симоненко С., Овадюк Н. Особливості роботи практичного психолога з внутрішньо переміщеними дітьми молодшого шкільного віку. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія. 2022. № 1(54). С. 68–77.
7. Трубавіна І. Ведення випадку сімей з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб в Україні як шлях до безпечного дитинства в умовах військового конфлікту. *Bezpieczeństwo dawniej i dziś. Świat – Europa – Polska : zeszyt naukowy stowarzyszenie «Edukacja dla bezpieczeństwa»*. Poznań, 2016. № 3. S. 183–199.
8. Alink L. R. A., Mesman J., Van Zeijl J., Stolk M. N., Juffer F., Koot H. M., ... Van IJzendoorn M. H. The early childhood aggression curve: Development of physical aggression in 10- to 50-month-old children. *Child Development*. 2006. № 77. Pp. 954–966.
9. Douvlos C. Bullying in preschool children. *Psychological thought*. 2019. № 12(1). Pp. 131–142.